

บทที่ 3

ลักษณะสำคัญของคำยืม

ภาษาบาลี-สันสกฤตในมหາชาติคำหลวง

ความนิยมคำยืมภาษาสันสกฤต

นอกจากกระแสความนิยมในการใช้รูปเขียนภาษาสันสกฤตมากกว่ารูปเขียนภาษาบาลีซึ่งหากพิจารณาจากลักษณะทางเสียงแล้วน่าจะตัดสินว่าคำยืมนั้นๆ เป็นภาษาบาลีมากกว่าที่จะเป็นภาษาสันสกฤตดังได้กล่าวไว้ในบทที่ 2 แล้ว ยังพบว่ากระแสความนิยมภาษาสันสกฤตยังดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอในมหາชาติคำหลวงตลอดทั้งเรื่อง แม้มหาชาติคำหลวงจะเป็นวรรณกรรมที่แปลในลักษณะเสริมความมาจากภาษาบาลี และยกคำภาษาบาลีตั้งไว้ตลอดเรื่องก็ตาม แต่กลับปรากฏว่าภาษาบาลีมีอิทธิพลต่อการแปลแต่งมหาชาติคำหลวงไม่เท่าภาษาสันสกฤต ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากความนิยมภาษาสันสกฤตนั่นเอง กระแสความนิยมภาษาสันสกฤตนี้ยังอาจพิจารณาให้กว้างขวางกว่าการพิจารณาแต่เพียงลักษณะทางเสียงและรูปเขียนดังได้กล่าวมาแล้ว ได้แก่การพิจารณาในแง่การใช้คำศัพท์และการพิจารณาลักษณะเฉพาะของคำศัพท์ต่างๆ ดังนี้

1. ความนิยมคำยืมภาษาสันสกฤตมากกว่าภาษาบาลี*

1.1 การเลือกใช้เฉพาะแต่คำที่ยืมมาจากภาษาสันสกฤต

ตัวอย่าง

ใช้ กษณ < ส. กุษณ แทนที่จะใช้ ขณ หรือ ขณะ < บ. ขณ “ครั้ง, เวลา”

ใช้ กษัตริย์ < ส. กษัตริย แทนที่จะใช้ ขัตติย < บ. ขตติย “พระเจ้าแผ่นดิน”

---

* พิจารณาเฉพาะแต่คำที่สามารถระบุที่มาได้อย่างแน่ชัดว่าเป็นคำที่ยืมมาจากภาษาบาลี หรือ ภาษาสันสกฤตเท่านั้น ไม่พิจารณาคำที่รูปเขียนเห็นได้อย่างเด่นชัดว่าเป็นรูปภาษาสันสกฤตแต่ลักษณะทางเสียงอาจเปลี่ยนแปลงมาจากภาษาบาลีก็ได้

ใช้ ไตรตริงษ์ < ส. ตฺรยสฺตฺรียสฺส แทนที่จะใช้ ดาวตึงส์ < บ. ดาวติงส์ “สวรรค์พระอินทร์”

ใช้ ตยาค < ส. ตฺยาค แทนที่จะใช้ จาคะ) < บ. จาค “สละให้”

ใช้ บุคคล < ส. บุคฺคฺล แทนที่จะใช้ บุคฺคฺล < บ. บุคฺคฺล “คน”

ใช้ บุรพ < ส. บุรฺว แทนที่จะใช้ บุพ < ป. บุพพ “ก่อน, แต่ก่อน”

ใช้ ปฺรตยาค < ส. ปฺริตฺยาค แทนที่จะใช้ บฺริ(จ)จาค < บ. ปฺริจฺจาค “สละให้”

ใช้ พฤกษ < ส. วฤกฺษ แทนที่จะใช้ รุกฺษ < ป. รุกฺษ “ต้นไม้”

ใช้ ภิกษุ < ส. ภิกฺษุ แทนที่จะใช้ ภิกชุ < บ. ภิกชุ “นักบวชชายในพุทธศาสนา”

ใช้ ราชฏฺร < ส. ราชฏฺร แทนที่จะใช้ รั(ฏฺ)ฐ < บ. ฐฐ “แวนแคว้น”

ใช้ ศรมณ < ส. ศฺรมณ แทนที่จะใช้ สมณะ < บ. สมณ “พระภิกษุ”

ใช้ หฤทย < ส. หฤทย แทนที่จะใช้ หทัย < ป. หทย “หัวใจ”

ใช้ อทยาศรย < ส. อฺตฺยาศย แทนที่จะใช้ อฺชฌมาศย < บ. อชฺชฌมาศย “นิสัยใจคอ”

ใช้ อาชญา < ส. อฺชฺญา แทนที่จะใช้ อาญา < บ. อาญา “การลงโทษ”

ใช้ อุเบกษา < ส. อุเปกฺษา แทนที่จะใช้ อุเบกขา < บ. อุเปกฺษา “การวางเฉย”

น่าสังเกตว่าคำเหล่านี้หลายคำ ในภาษาปัจจุบันจะนิยมใช้คำที่ยืมมาจากภาษาบาลี ไม่ใช้คำที่มาจากภาษาสันสกฤตเลย ได้แก่ ขณะ ดาวตึงส์ จาคะ บุคคล บุพ- ฐฐ* สมณ หทัย

1.2 คำคำเดียวกันนิยมใช้คำยืมภาษาบาลีมากกว่าคำยืมภาษาสันสกฤต

ตัวอย่าง

นิยมใช้ ดบฺคฺวี < ส. ตปฺสฺวิญฺญู มากกว่า ดบฺคฺวี < บ. ตปฺสฺวี “พระภิกษุ”

นิยมใช้ สวญฺญู < ส. สฺวญฺญู มากกว่า สยฺญู < บ. สยฺญู “พระพุทธเจ้า”

2. การสร้างศัพท์สันสกฤตขึ้นใช้เองโดยโดยอาศัยเสียงปฏิภาครหว่างภาษาบาลีกับภาษาสันสกฤตเป็นแนวเทียบ

เฉพาะในความหมายว่า “แวนแคว้น” ในภาษาไทยปัจจุบันใช้เฉพาะคำที่ยืมมาจากภาษาบาลี คือ ฐฐ < บ. ฐฐ เท่านั้น ส่วนคำที่ปฏิภาครกัน คือ ราชฏฺร < ส. ราชฏฺร ปัจจุบันใช้ในความหมายว่า “ประชาชน”

ตัวอย่าง

สร้างคำว่า แพศยันดร “พระเวสสันดร” < *ไวศฺยณฺดร ขึ้น จากคำ บ. เวสฺยณฺดร โดยอาศัยเสียงปฏิภาค ส. ศฺย - บ. สฺย เช่น ส. ไวศฺย - บ. เวสฺย “พ่อค้า” เป็นแนวเทียบ ทั้งๆ ที่ คำว่า *ไวศฺยณฺดร ไม่มีใช้จริงในภาษาสันสกฤต

สร้างคำว่า กฤติกา “ข้อตกลง” < *กฤติกา ขึ้น จากคำ บ. กติกา โดยอาศัยเสียงปฏิภาค ส. ฤ - บ. อ เช่น ส. กฤต - บ. กต “ได้ทำแล้ว” ส. นฤทย - บ. นทย “ใจ” ส. มฤต - บ. มต “ตายแล้ว” เป็นแนวเทียบ ทั้งๆ ที่ คำว่า *กฤติกา ไม่มีใช้จริงในภาษาสันสกฤต

สร้างคำว่า สบรชดี “พระนางมุสสดี” < *สุปรชดี ขึ้น จากคำ บ. มุสดี* โดยอาศัยเสียงปฏิภาค ส. สฺป - บ. มุ เช่น ส. สฺปฤศฺย - บ. มุสฺย เป็นแนวเทียบ ทั้งๆ ที่ คำว่า *สุปรชดี ในความว่า “พระนางมุสสดี” ไม่มีใช้จริงในภาษาสันสกฤต มีแต่ วิศฺวณฺดร “พระเวสสันดร”

สร้างคำว่า มทรี “พระนางมัทรี” < *มทรี ขึ้น จากคำ บ. มทฺฐี โดยอาศัยเสียงปฏิภาค ส. ทฺฐ - บ. ทฺฐ เช่น ส. นิทฺฐา - บ. นิทฺฐา “การนอนหลับ” เป็นแนวเทียบ ทั้งๆ ที่ คำว่า *มทรี ไม่มีใช้จริงในภาษาสันสกฤต มีใช้แต่ มาทฺฐี “ธิดาแห่งกษัตริย์มัทรี”

3. การใช้คำยืมภาษาสันสกฤตเพื่อแปลภาษาบาลี

ตัวอย่าง

“ราชคนี ยงพิชยราชคฤหนคร”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยชาว อักษรไทย และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 13)

* ในหนังสือ Dictionary of Pali Proper Name. Malalsekera ให้รูป phusati แต่ในมหาชาติคำหลวง ใช้ว่า มุสฺยดี

“จตุวิธปริสานี แก่จตุรพิธบรรลัษยทั้งผอง อันमारองรับบรมธรรมท่าน นันน”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 8-9)

“ตลสาปิอัยปุพฺพโยโค อนี้คือบุรุษปรารถนา นางก่ทำมาแต่ก่อนโพ้น”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 120)

“ธมฺม สวภาพอรรถธรรมอุดม”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 89 บรรทัดที่ 93)

“เอตปุคฺคลี บุทฺคฺลผู้เคจรเคจเดียวมา มาหาเราถึงเถื่อน”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 81 บรรทัดที่ 123-124)

“อโหจฺจริย โอะอัศจรรยนักหนา”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 95)

4. การใช้คำยืมภาษาสันสกฤตแทนในทัศนความหมายคำภาษาบาลี

การใช้คำที่ยืมมาจากภาษาสันสกฤตแทนในทัศนความหมายของคำภาษาบาลีทำให้คำยืมภาษาสันสกฤตบางคำมีความหมายพิเศษขึ้นมา คือความหมายที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ทำให้คำภาษาสันสกฤตที่นำมาใช้ในมหาชาติคำหลวง ทั้งความหมายที่มีอยู่ประจำคำเดิมไป ลักษณะดังกล่าวอาจจำลองเป็นแบบความคิดได้ดังนี้

คำยืมภาษาสันสกฤตในมหาชาติ	<	คำสันสกฤต	:	คำบาลี
“ความหมาย ข”		“ความหมาย ก”		“ความหมาย ข”

ตัวอย่าง

กรรม, กรรม < “การกระทำที่ จงใจ”	<	ส. กรรม “การกระทำ, หน้าที่”	:	บ. กรรม “การกระทำที่จง ใจ”
เกตุศ “กิเลส”	<	ส. เกตุศ “ความเจ็บปวด, ความทุกข์ทน”	:	บ. กิเลส “ความไม่ดี (โทษะ โมหะ โลกะ หรือราคะ) ที่ติดอยู่ในส่วนลึกที่สุด ของมนุษย์”
ไตรภพ “ไตรภูมิ”	<	ส. ตริภพ “3 โลก (สวรรค์” โลกมนุษย์ บาดาล”	:	บ. ดิโลก “ไตรภูมิ (กามภพ รูปภพ อรุภพ”
ไตรโลกนารถ “พระพุทธเจ้า”	<	ส. ตริโลกนาถ “พระ ศิวะ, พระพรหม พระวิษณุ”	:	บ. ดิโลกนาถ “พระ พุทธเจ้า”
นฤพาน “นิพพาน”	<	ส. นิรวาณ “ภาวะที่อาตมัน เข้าร่วมกับพรหมัน”	:	บ. นิพพาน “ภาวะที่หลุด โลกแห่งสังสาร”
สฤเพชญ “พระ พุทธเจ้า”	<	ส. สรวุชญ “เทพเจ้า หรือ นักปราชญ์ที่รอบรู้”	:	บ. สพพญญ “พระ พุทธเจ้า”
สรพชญดาชญาณ < “ความรู้ที่ทำให้ตรัสรู้”	<	ส. สรวุชญดาชญาณ “ความรู้ที่ทำให้กลายเป็น นักปราชญ์ผู้รอบรู้”	:	บ. สพพญญดาชญาณ “ความรู้ที่ทำให้ตรัสรู้”
สขยัญ “พระ	<	ส. สขยัญ “ผู้ที่เกิดเอง,	:	บ. สขยัญ “พระพุทธเจ้า”

พุทธเจ้า”

พระพรหม, พระศิวะ”

สันโดษฐ < ส. สันโดษ “ความยินดี,
“ยินดีในสิ่งที่ตนที่
ตนมี”

ส. สันโดษ “ความยินดี,
ความพึงพอใจ”

บ. สันโดษ “ยินดีในสิ่งที่
ตนที่ตนมี”

การนำคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตมาใช้ในรูปของการซ้อน

1. การนำคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตมาซ้อนกันเอง

ตัวอย่าง

กมลจิตร “ใจ” เกิดจากการนำคำว่า กมล “ใจ” < บ. ส. กมล “ดอกบัว” มาซ้อนกับ คำว่า จิตร < บ. ส. จิตต “ใจ”

กระเซมศรีปรีดีปราโมช “ดีใจมาก” เกิดจากการนำคำว่า กระเซม < ส. เกษม “ความปลอดภัย, ความมั่งคั่ง” มาซ้อนกับคำว่า ศรี < ส. ศรี “ความสง่างาม, ความมั่งคั่ง” ซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกัน และนำคำว่า ปรีดี < ส. ปรีติ “ความพอใจ, ความรื่นเริงใจ, ความชอบ, ความรักใคร่” มาซ้อนกับคำว่า ปราโมช < ส. ปุริโมหุช “ความพอใจ, ความชอบใจ” ซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกัน นอกจากนี้คำว่า กระเซมศรี เมื่อนำเข้ามาใช้ในมหาชาติคำหลวงแล้วเลื่อน มามีความว่า “มีความสุข” จึงสามารถนำมาซ้อนกับคำว่า ปรีดีปราโมช “ดีใจ” อีกชั้นหนึ่งเป็น กระเซมศรีปรีดีปราโมช “ดีใจมาก”

กิจการ “งาน” เกิดจากการนำคำว่า กิจ < บ. กิจจ “งาน” มาซ้อนกับคำว่า การ < บ. ส. การ “การกระทำ, งาน” ซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกัน

ชัตติยอธิบดี “กษัตริย์, เจ้า, ผู้ปกครอง” เกิดจากการนำคำว่า ชัตติย < บ. ชตุติย “กษัตริย์, เจ้า, ผู้ปกครอง” มาซ้อนกับคำว่า อธิบดี < บ. ส. อธิปติ “ผู้ปกครอง, เจ้า” ซึ่งมีความหมาย คล้ายคลึงกัน

เทวภาพสวรรค์ “สวรรค์ซึ่งเป็นดินแดนของเทวดา” เกิดจากการนำคำว่า เทวภว < บ. ส. เทวภว “โลกเทวดา, ดินแดนของเทวดา” มาซ้อนกับคำว่า สวรรค < ส. สุวรรค “สวรรค์” ซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกัน

นเรศราชฤๅษีสัทธา “พระฤๅษีซึ่งเป็นกษัตริย์” เกิดจากการนำคำว่า นเรศ < ส. นเรศ “เจ้าแห่งคน, ผู้เป็นใหญ่เหนือคน, กษัตริย์” มาซ้อนกับคำว่า ราช < บ. ส. ราช “ผู้ปกครอง, กษัตริย์” ซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกัน และนำคำว่า ฤๅษี < ส. ฤๅษี “ฤๅษี” มาซ้อนกับคำว่า สัทธา < ส. สัทธา “นักสัทธา” ซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกัน

นฤทุกชนฤโทษ “ไม่มีความทุกข์, ปราศจากความทุกข์” เกิดจากการนำคำว่า นฤทุกข ซึ่งเป็นคำที่ผสมระหว่างภาษาสันสกฤต นิรุ “ไม่มี” กับภาษาบาลี ทุกข “ความทุกข์” มาซ้อนกับคำว่า ส. นิรุโทษ “ไม่มีโทษ, ไม่มีความผิด” ซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกัน

นฤมานนฤมิตร “สร้างขึ้นโดยการใช้อำนาจวิเศษบันดาลให้เกิดขึ้นตามทีนี้” เกิดจากการนำคำว่า นฤมาน < ส. นิรุมาน “การสร้าง” มาซ้อนกับคำว่า นฤมิตร < ส. นิรุมิตร “ได้สร้างแล้ว” ซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกัน

บรรณศาลาอาศรม “กระท่อมซึ่งมุงด้วยใบไม้” เกิดจากการนำคำว่า บรรณศาลา < ส. ปรุณศาลา “กระท่อมหรือบ้านที่สร้างด้วยใบไม้” มาซ้อนกับคำว่า อาศรม < ส. อาศรม “กระท่อมของฤๅษี” ซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกัน

ประชาชน “ประชาชน” เกิดจากการนำคำว่า ปรชา < ปุรชา “ลูก, ฝูง, ประชาชน” มาซ้อนกับคำว่า ชน < บ. ส. ชน “ประชาชน” ซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกัน

ปรถพีเมทนียมณฑล “แผ่นดิน” เกิดจากการนำคำว่า ปรถพี < ส. ปฤถวี “โลก, แผ่นดิน” มาซ้อนกับคำว่า เมทนี < บ. ส. เมทนี “โลก, แผ่นดิน” ซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกัน และนำมาประสมกับคำว่า มณฑล < บ. ส. มณฑล “วง, กลม; สิ่งทีกลม, วงกลม”

พิชยโลก “โลก” เกิดจากการนำคำว่า พิชย < บ. วิสย ส. วิชย “แดน, โลก, ถิ่น, ประเทศ, อาณาจักร” มาซ้อนกับคำว่า โลก < บ. ส. โลก “โลก” ซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกัน

โทยมาภาค “ท้องฟ้า” เกิดจากการนำคำว่า โทยม < ส. โวยมนุ “สวรรค์, ท้องฟ้า, อากาศ, บรรยากาศ, การถนอมรักษา” + มาซ้อนกับคำว่า ส. อากาศ “ท้องฟ้า, อากาศ” ซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกัน

ลักษณาการ “รูป, รูปร่าง” เกิดจากการนำคำว่า ลักษณ < ส. ลกฺษณ “ลักษณะ” มาซ้อนกับคำว่า อากา < บ. ส. อากา “รูป, ลักษณะ” ซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกัน

อัคนีโหมอัคนีหุต “การบูชาไฟ, การบูชาขัณฑ์” เกิดจากการนำคำว่า อัคนีโหม ส. อัคนีโหม “การบูชาไฟ” มาซ้อนกับคำว่า อัคนีหุต < ส. อคฺนิหุต “การบูชาไฟ” ซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกัน

มหากษัตราธิราช “พระราชายิ่งใหญ่” เกิดจากการนำคำว่า มหากษัตรา < ส. มหา กษัตรา “กษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่” มาซ้อนกับคำว่า อธิราช < บ. ส. อธิราช “พระราชายิ่งใหญ่” ซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกัน

อุรสถน “อก” เกิดจากการนำคำว่า อุรส < ส. อุรส “อก” มาซ้อนกับคำว่า ถน < บ. ถน “นม, ทรวงอกของผู้หญิง” ซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกัน

ธนูศร “ธนู” เกิดจากการนำคำว่า ธนู < บ. ธนู ส. ธนุส “ธนู” มาซ้อนกับคำว่า ศร < ส. ศร “ต้นธนู, ลูกธนู, ลูกศร” ซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกัน

นฤโคกนฤศลย “ปราศจากความเศร้า” < นฤโคก “ปราศจากความเศร้า” + นฤศลย “ปราศจากความเศร้า” < ส. นิรุโคก “ปราศจากความเศร้า” + ส. นิรุศลย < นิสฺ ( ) ศลย + ส. นิสฺ “ไม่มี, ออก, เข้า, ลง” + ส. ศลย “ลูกศร, หอก, หนาม” ซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกัน

นฤโสกนฤสลัย “ปราศจากความเศร้า” เกิดจากการนำคำว่า นฤโสก < ส. นิรุโศก “ปราศจากความเศร้า” มาซ้อนกับคำที่สันนิษฐานว่ามาจากภาษาสันสกฤต ว่า นิสฺลฺย > นฤสลัย “ปราศจากความเศร้าโศก”

พระพุทฺพระพาน “มีอ” เกิดจากการนำคำว่า (พระ)พุท < บ. ส. ภูท “แขน” มาซ้อนกับคำว่า บ. ส. พานา “แขน”

โภชนาหาร “อาหาร” เกิดจากการนำคำว่า โภชน < บ. ส. โภชน “ความรื่นเริง, การใช้, การกิน, อาหาร, การเตรียมอาหาร” มาซ้อนกับคำว่า อาหาร < บ. ส. อาหาร “อาหาร, ของกิน” ซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกัน

นมัสการกฤษดาณูชลีย “ไหว้” เกิดจากการนำคำว่า นมัสการ < ส. นมสฺการ “การน้อมเคารพ” มาซ้อนกับคำว่า กฤษดาณูชลี < ส. กฤษดาณูชลี “ไหว้” ซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกัน

มหิมหานที “แม่น้ำใหญ่” เกิดจากการนำคำว่า มหิ < บ. มหิมา ส. มหิมฺหุ “ความยิ่งใหญ่, อำนาจ, กำลัง” มาซ้อนกับคำว่า มหา < บ. ส. มหา “ยิ่ง, ยิ่งใหญ่” และนำมาประสมกับคำว่า นที < บ. ส. นที “แม่น้ำ”

บางทีคำที่นำมาซ้อนกันในมหาชาติคำหลวงอาจไม่ได้นำมาวางชิดกันโดยตรง แต่อาจมีคำอื่นมาคั่นก็ได้

ตัวอย่าง

กษัตริศรีพิราช “พระเจ้าสี่พีราช” เกิดจากการนำคำว่า กษัตริ < ส. กษตร “ผู้ปกครอง” มาซ้อนกับคำว่า ราช < บ. ส. ราช “พระราชา, ผู้ปกครอง” โดยที่มีคำว่า ศรีพิ < บ. สิวี ส. ศิพิ “ชื่อกษัตริย์” มาคั่นกลาง

บางกรณีคำที่นำมาซ้อนกันก็อาจเป็นคำคำเดียวกัน แต่อาจมีการแปลงเสียงคำใดคำหนึ่งให้แตกต่างออกไปได้

ตัวอย่าง

มฤคคามฤค “กวาง” เกิดจากการนำคำสันสกฤต มฤค “สัตว์ป่า, กวาง” 2 คำ มาซ้อนกันเอง โดยการยัดเสียงสระท้ายคำของคำแรกให้ยาวขึ้น มฤค > มฤคา ส่วนคำที่สองนั้นแทรกเสียงพยัญชนะท้ายคำ และเปลี่ยนเสียงสระ /a/ เป็น /ee/ มฤค > มฤเคช

มหามหัยสวรย “สมบัติอันยิ่งใหญ่” เกิดจากการนำคำว่า มหา < บ. ส. มหา “ยิ่ง , ยิ่งใหญ่” 2 คำ มาซ้อนกัน และนำมาประสมกับคำว่า อัยสวรย < ส. ไศสุรย “ตำแหน่งกษัตริย์, ภาวะที่เป็นกษัตริย์, อำนาจ, อาณาจักร, อาณาจักร”

รโหรัส “ที่ลับ” เกิดจากการนำคำสันสกฤต รหสุ “ที่ส่วนตัว, ที่ลับ, ที่ที่อยู่ตามลำพัง, ที่ที่โดดเดี่ยว” 2 คำ มาซ้อนกัน เสียง อสุ ของคำแรกเปลี่ยนเป็น โอ ตามกฎการสนธิเสียงในภาษาสันสกฤต

2. การนำคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตมาซ้อนกับคำภาษาอื่น

ตัวอย่าง

ดอกไม้มาลัย เกิดจากการนำคำว่า ดอกไม้ ในภาษาไทยมาซ้อนกับคำว่า มาลัย < ส. มาลย “พวงดอกไม้”

คับทสำเนียง เกิดจากการนำคำว่า คับท < ส. สพุท “เสียง, คำ” มาซ้อนกับคำไทยว่า สำเนียง

สิ่งสถิตย เกิดจากการนำคำไทยว่า สิ่ง มาซ้อนกับคำว่าสถิตย < ส. สตุต “อยู่”

สุขสำราน เกิดจากการนำคำว่า สำราน ซึ่งยืมมาจากภาษาเขมรมาซ้อนกับคำว่า สุข < บ. ส. สุข “ความสุข, ความพอใจ”

$$* \quad -as + \left[\begin{array}{l} + \text{ ก้อง} \\ + \text{ พยัญชนะ} \end{array} \right] > au + \left[\begin{array}{l} + \text{ ก้อง} \\ + \text{ พยัญชนะ} \end{array} \right]$$

* คำว่า สำเนียง เกิดจากการนำคำไทยว่า เสียง มาประกอบเข้ากับหน่วยคำเติมกลาง (infix) {-amn-} แบบภาษาเขมร

ชมชื่นเห็นธรรมชาติ เกิดจากการนำคำไทยว่า ชมชื่น และคำว่า เห็น มาซ้อนกับคำว่า ธรรมชาติ < ส. หรุช “ความรื่นเริง, ความดีใจ”

แก้มหลก เกิดจากการนำคำไทยว่า แก้ มาซ้อนกับคำว่า มหลก < บ. ส. มหลก “แก้, อ่อนแอ; คนแก้”

การใช้คำอื่นมาประกอบเพื่อขยายความหมายของคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตให้ชัดเจนขึ้น

มีคำจำนวนหนึ่งในภาษาบาลี-สันสกฤตที่สามารถใช้สื่อความได้ครบถ้วนโดยไม่จำเป็นต้องมีคำอื่นมาขยายเพิ่ม แต่ในมหานิติคำหลวงกลับนำคำอื่นมาขยายเพื่อให้สื่อความได้ชัดเจนยิ่งขึ้น การนำคำอื่นมาขยายนี้อาจเรียงไว้ข้างหน้าคำที่ถูกขยายตามกฎการเรียงคำของภาษาบาลี-สันสกฤต หรือนำมาวางไว้ข้างท้ายคำที่ถูกขยายตามกฎการเรียงคำของภาษาไทยก็ได้

ตัวอย่าง

พรรษธารา “ฝน” เกิดจากคำว่า พรรษ < ส. วรุช “ฝน” + ธาร < บ. ส. ธารา “สายน้ำ” ทั้งๆ ที่ในภาษาสันสกฤตเดิมคำว่า วรุช สามารถแปลว่า “ฝน” ได้ โดยไม่ต้องนำคำว่า ธารา “สายน้ำ” มาขยาย

นทีธาร “แม่น้ำ” เกิดจากคำว่า นที < บ. ส. นที “แม่น้ำ” + ธาร < บ. ส. ธารา “กระแสน้ำ” ทั้งๆ ที่ ในภาษาบาลี-สันสกฤต ล้ำพังคำว่า นที ก็แปลว่า “แม่น้ำ” ได้ โดยไม่ต้องนำคำว่า ธารา “กระแสน้ำ” มาขยาย

พฤษผล “ผลไม้” < เกิดจากคำว่า พฤษ < ส. วฤช “ต้นไม้” + ผล < บ. ส. ผล “ลูกไม้, ผลไม้” ทั้งๆ ที่ในภาษาสันสกฤต ล้ำพังคำว่า ผล ก็แปลว่า “ลูกไม้, ผลไม้” ได้ โดยไม่ต้องนำคำว่า วฤช “ต้นไม้” มาขยาย

พาศบธารี “น้ำตา” เกิดจากคำว่า พาศบ < ส. พาศฺรูป “น้ำตา, สายน้ำ, หยดน้ำ” + บ. ส. ธาธา “สายน้ำ” ทั้งๆ ที่ในภาษาสันสกฤต ลำพังคำว่า พาศฺรูป ก็แปลว่า “น้ำตา” ได้ โดยไม่ต้องนำคำว่า ธาธา “สายน้ำ” มาขยาย

ศิโรเพศ “ผ้าโพกศีรษะ” เกิดจากคำว่า ศิโร < ส. ศิรสฺ “ศีรษะ” + ส. เวษฺฏฺ “ผ้าโพกศีรษะ” ทั้งๆ ที่ในภาษาสันสกฤต ลำพังคำว่า เวษฺฏฺ ก็แปลว่า “ผ้าโพกศีรษะ” ได้ โดยไม่ต้องนำคำว่า ศิรสฺ “ศีรษะ” มาขยาย

การใช้คำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตแปลความหมายของคำประสมภาษาไทย

การใช้คำภาษาบาลี-สันสกฤตแปลความหมายของคำประสมในภาษาไทย ทำให้คำภาษาบาลี-สันสกฤตมารวมกันในลักษณะพิเศษ และเรียงลำดับคำอย่างคำประสมในภาษาไทย การรวมกันของคำบาลี-สันสกฤตในลักษณะนี้ไม่เกิดขึ้นในภาษาเดิมเพราะมีคำอื่นใช้สื่อมโนทัศน์ความหมายนั้นอยู่แล้ว

ตัวอย่าง

ชลเนตร “น้ำตา” มาจากคำ ชล < บ. ส. ชล “น้ำ” + เนตร < ส. เนตฺร “ตา, ลูกตา” ทั้งๆ ที่ในภาษาสันสกฤตคำที่สื่อความหมายว่า “น้ำตา” ควรเป็น พาศฺรูป เทียบภาษาบาลีเป็น พปฺป คำว่าชลเนตร น่าจะสร้างขึ้นโดยการแปลมาจากคำว่า น้ำตา ในภาษาไทย

บุรีราช “เมืองหลวง” มาจากคำว่า บุรี < บ. ส. บุรี “เมือง” + ราช < บ. ส. ราช “ผู้ปกครอง, การคุ้มครอง” ทั้งๆ ที่คำว่า บุรีราช เป็นคำที่ไม่พบในภาษาบาลี หรือภาษาสันสกฤต คำว่า บุรีราช น่าจะสร้างขึ้นโดยการแปลมาจากคำว่า เมืองหลวง ในภาษาไทย

คชาธาร “ช้างทรง” มาจากคำว่า คช < บ. ส. คช “ช้าง” + ธาธา < บ. ส. ธาธา “ซึ่งแบกไว้, ซึ่งแยก, ซึ่งค้ำจุน” ทั้งๆ ที่คำว่า คชาธาร เป็นคำที่ไม่พบในภาษาบาลี หรือภาษาสันสกฤต คำว่า บุรีราช น่าจะสร้างขึ้นโดยการแปลมาจากคำว่า ช้างทรง ในภาษาไทย

การใช้คำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตมาสร้างคำใหม่ขึ้นใช้

คำใหม่ที่สร้างขึ้นใช้ในมหาชาติคำหลวงนี้ ไม่ปรากฏในภาษาบาลี-สันสกฤตเดิม บ้างก็เรียงลำดับคำตามกฎการเรียงคำตามภาษาบาลี-สันสกฤตเดิม บ้างก็เรียงลำดับคำตามกฎการเรียงลำดับคำในภาษาไทย

ตัวอย่าง

กาโมทยมหิณี สร้างขึ้นจากคำว่า บ. ส. กาม “ความปรารถนา, ความต้องการ, ความตั้งใจ, ความรัก” มารวมกับคำว่า บ. ส. อุทย “การขึ้น, การ เกิดขึ้น” และคำว่า ส. มหิณี “ภรรยาเอกของกษัตริย์” > กามิ อุทย-มหิณี > กาโมทยมหิณี “พระมเหสีผู้ก่อให้เกิดความรักใคร่” คำว่า กาโมทยมหิณี ไม่ปรากฏในภาษาสันสกฤตเดิม

กฎยุดม สร้างขึ้นจากคำว่า บ. ส. กฏี, กฏี “ที่พักอาศัยที่มีห้องเดียว, กระท่อม” มารวมกับคำว่า บ. ส. อุตตม “สูงที่สุด, เลิศที่สุด” > กฏยิ อุตตม > กฎยุดม “กฎที่เลิศที่สุด, กฎของพระพุทธเจ้า” คำว่า กฎยุดม ไม่ปรากฏในภาษาสันสกฤตเดิม

พราหมณจร สร้างขึ้นจากคำว่า บ. ส. พราหมณ “พราหมณ์, ผู้ที่อยู่ในวรรณะพราหมณ์” มารวมกับคำว่า บ. ส. จร “ซึ่งเคลื่อนที่ไป, ซึ่งเคลื่อนไป” > พราหมณ-จร > พราหมณจร “พราหมณ์ที่ต้องเร่ร่อนไป” คำว่า จรพราหมณ หรือ พราหมณจร ไม่ปรากฏในภาษาบาลี-สันสกฤตเดิม

สพัสเสรีจฉิน สร้างขึ้นจากคำว่า ส. สัตุสร “ปี; ภายในหนึ่งปี, ในระยะเวลาหนึ่งปี” มารวมกับคำว่า บ. ส. ฉินุน “ถูกตัดแล้ว” เป็น สัตุสริ ฉินุน > สพัสเสรีจฉิน “สิ้นปี” คำว่า สัตุสริจฉินุน ไม่ปรากฏในภาษาสันสกฤตเดิม

อุรุพทาศน สร้างขึ้นจากคำว่า บ. ส. อุรุ “ต้นขา” รวมกับคำว่า บ. ส. พท “ผูกแล้ว” และคำว่า บ. ส. อาสน “ที่นั่ง, การนั่ง” > อุรุ-พท อาสน > อุรุพทาศน “การนั่งโดยการทำให้ต้นขาผูกเข้าด้วยกัน, การนั่งขัดสมาธิ” คำว่า อุรุพทาศน ไม่ปรากฏในภาษาบาลี-สันสกฤตเดิม

การนำคำซึ่งไม่มีความสัมพันธ์กันทางไวยากรณ์มารวมเข้าเหมือนเป็นคำใหม่

การคำซึ่งไม่มีความสัมพันธ์กันใดๆ ในทางไวยากรณ์มารวมเข้าให้เหมือนเป็นคำใหม่ เนื่องจากคำที่นำมารวมกันนั้น คำหนึ่งทำหน้าที่อย่างหนึ่งในความคิดแรก ส่วนอีกคำหนึ่งทำหน้าที่อีกอย่างหนึ่งในความคิดหลัง มารวมเข้าด้วยกันจึงไม่มีความสัมพันธ์กันแต่ทว่ารูปร่างของคำทำให้ให้ดูเหมือนเป็นคำใหม่เนื่องจากการสนธิเสียงตามกฎภาษาบาลี-สันสกฤต

ตัวอย่าง

สัตว์ทงป่าบริพ สยบอาดมาตุร ด้วยนเรศรูระสองกษัตริ

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 88 บรรทัดที่ 185-186)

คำว่า อาดมาตุร เป็นคำที่เกิดจากคำ 2 คำมารวมกัน คือ อาดม < ส. อาตฺมนุ “ตน, ตัว” กับคำว่า อาตุร < บ. ส. อาตุร “ซึ่งเจ็บป่วย, ซึ่งทรมาณ, ซึ่งเจ็บปวด, ซึ่งอ่อนแอ” คำว่า อาดมา ทำหน้าที่เป็นกรรมของกริยาสยบ ส่วนคำว่า อาตุร เป็นคำกริยาเรียงลำดับที่ 3 ของคำนาม สัตว์ซึ่งทำหน้าที่ประธานประโยค สัตว์ทงป่าบริพ สยบมาตุร ด้วยนเรศรูระสองกษัตริ มีความหมายว่า “บรรดาสัตว์ป่าร้องและหยุดการเคลื่อนไหวของตน (สยบอาดม) และเศร้าโศก (อาตุร)”

การนำคำยืมภาษาสันสกฤตมาประสมรวมกับคำภาษาไทยเป็นคำคำเดียว

ตัวอย่าง

“ตโตกฺมาเราทาย ถัดนั้นนารณายก ทกเอาสองโปกดด้วยศรัทธำ ทานแล”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 88 บรรทัดที่ 134-135)

ศรัทธำ “ศรัทธาที่จำกระทำ” /sat¹tham¹/ เกิดจากคำว่า ส. ศฺรฺทธา /ṣradddhaa/ “ความศรัทธา, ความไว้วางใจ, ความเชื่อถือ” ประสมรวมกับคำภาษาไทยว่า ทำ /tham¹/ เป็น ศรัทธำทำ /sat¹thaa¹-tham¹/ จากนั้นพยางค์ที่ 2 หายไปจึงกลายมาเป็น ศรัทธำ /sat¹tham¹/ คำว่าศรัทธำจึงเป็นรูปที่เกิดจากการประสมรวมกลมกลืนกันอย่างแนบแน่น

การเพิ่มหน่วยหน้าศัพท์กับคำภาษาบาลี-สันสกฤต

ตัวอย่าง

กระ- + ฎล < บ. ส. ฎล “ครอบคร้ว, ตระฎล, ฝูง, กลุ่ม” = กระฎล “ตระฎล”^{*}

นัก- + สิทธ < ส. สิทธิ “ฤๅษี, ฤๅษีผู้มีอำนาจวิเศษ” = นักสิทธ

ลักษณะการใช้คำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตเพื่อแปลภาษาบาลีที่เป็นอนุบท1. การใช้คำยืมภาษาสันสกฤตที่มีเสียงใกล้เคียงกับภาษาบาลีที่เป็นอนุบทตัวอย่าง

“สตฺโต อันเปนคณฺยสัดบุรุษ เผ่าพระพุทฺธเจ้าทงหลายมา”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 89 บรรทัดที่ 51-52)

ใช้คำว่า สัดบุรุษ < ส. สตฺปุรุษ “คนดี” ซึ่งมีเสียงใกล้เคียงกับคำว่า บ. สตฺโต “สัตว์
(รูปประธาน เอกพจน์ เพศชาย)”

2. การเลี่ยงการใช้คำที่ซ้ำกับภาษาบาลีที่เป็นอนุบท

การเลี่ยงการใช้คำที่ซ้ำกับคำภาษาบาลีที่เป็นอนุบททำได้โดยการใช้คำยืมภาษาบาลี-
สันสกฤตคำอื่นที่มีความหมายใกล้เคียงกับภาษาบาลีที่ใช้เป็นอนุบทมาเป็นคำอธิบาย

ตัวอย่าง

“มชฺฌมิมงฺคอนุนฺตํ จงอรรมางคฺชรปาบ เหวร้ตฺราราบรางชางคนนึ่งเทอญ ญฺจฺฉิอนุ
นฺนโตอสุส ะ มีทงท้องสรทาบ อรรแก้งแนบน้อยงาม แง้นันน...”

* คำว่า กระฎล อาจมาจาก บ. ส. สฎล “พร้อมด้วยครอบคร้ว” > ตระฎล > กระฎล ก็เป็นไปได้

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 42 บรรทัดที่ 343-345)

ใช้คำว่า อรรคมางค < ส. อรุโองค “ครึ่งแห่งร่าง, เหว” ซึ่งเป็นคำที่ความหมายใกล้เคียงกับ มชฺฌิมังค “ส่วนที่อยู่กลางร่าง, เหว” ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของอนุบท เพื่อเลี่ยงการใช้คำว่า มชฺฌิม(า)งค ซ้ำกับอนุบท

“อิงฆสณฺญทตฺวาปุตฺเตปลาเปตฺวา ก็ทำอิงฆิตาการ คือว่าให้หน้าให้ตา แก่ลูกพงาอันรัก ให้ลอบลักหนีไป เพราะว่าจะหวังให้เป็นไทคืบเล่าฤฯ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 81 บรรทัดที่ 406-409)

ใช้คำว่า อากการ < บ. ส. อากการ “สัญญาณ, สิ่งปรากฏ” ซึ่งเป็นคำที่มีความหมายคล้ายคลึงกับคำว่า สณฺญ “ซึ่งสัญญาณ” นอกจากนี้ในคำแปลยังใช้ อิงฆิต < บ. อิงคิต “การเคลื่อนไหว, ทำทาง, สัญญาณ” แทนคำว่า อิงฆ < บ. อิงค “อากการ, ทำทาง, การเคลื่อนไหว” ซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกัน ทั้งนี้เพื่อหลีกเลี่ยงการใช้คำว่า อิงฆสณฺญา ซ้ำกับอนุบท

“ปุพฺเพปิสมมญฺญาติสมาคเมมฺหามาเมโฆไปกุขรวรสฺสํวสิสฺสยเววาทิวตฺวา ในเมื่อขุน้พงษ์พระญาติ แห่งพระสวญญานารถบวร อันว่าโยธธจจรรย กให้ฝนโบกรพรรชธารา ตกลงมาบมีนาน กมีในกาลก่อนโพ้น”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 103-105)

ใช้คำว่า โยธธ < บ. ส. ปโยธธ “เมฆ” ซึ่งมีความหมายเช่นเดียวกับ เมโฆ “เมฆ (รูปประธาน เอกพจน์ เพศชาย)” เพื่อหลีกเลี่ยงการใช้คำว่า เมฆ ซ้ำกับอนุบท

“ตสฺสสรุขุณิยฺยาเทตฺวา ทกเวนราไชสุริยอันบริบูรณแก่เจ้าสญชยราชแล”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 117-118)

ใช้คำว่า ราไชสุริย < บ. ราช อิสุสุริย “ความเป็นผู้ปกครอง” ซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกับคำว่า รุขุ “ซึ่งราชบัลลังก์” เพื่อหลีกเลี่ยงการใช้คำว่า ราช ซ้ำกับอนุบท

* ควรเป็นคำว่า มชฺฌิมังค < มชฺฌิมิ ังค มากกว่า

“อปรภาคเสกสกฤตเสวรวรณญาณอคคมเหสีหุตวานิพุดติ จำเนียรนางกได้เปนอนคร
รมหิษีแต่พระเพชรปาดิศรีสร เทพโพ้น”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยชาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 225-226)

ใช้คำว่า เพชรปาดิ < ส. วชรปาดิ “ผู้มีสายฟ้าในมือ, พระอินทร์” ซึ่งฟ้องความหมาย
กับคำว่า สกุก “ผู้มีอำนาจ, พระอินทร์” เพื่อหลีกเลี่ยงการใช้คำว่า สักก ซ้ำกับอนุบท

3. การใช้คำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตที่มีความหมายเฉพาะกว่าภาษาบาลีที่เป็นอนุบท

ตัวอย่าง

“พราหมณ ดูกรภาริธวาช”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยชาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 81 บรรทัดที่ 189)

คำว่า ภาริธวาช < ส. ภาริธวาช “พราหมณที่สืบเชื้อสายมาจากฤษีภาริธวาช” มี
ความหมายเฉพาะกว่า บ. พราหมณ “ดูกรพราหมณ”

4. การเพิ่มคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตเพื่อขยายความเพิ่มเติมจากภาษาบาลีที่เป็น

อนุบท

ตัวอย่าง

“โภพราหมณ ดูกรพราหมณนักสิทธ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยชาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 81 บรรทัดที่ 276)

ใช้คำว่า นักสิทธ < นัก- + ส. สิทธ “ฤษี, ฤษีผู้มีอำนาจพิเศษ” เพื่อขยายความคำ
ว่า พราหมณ “ดูกรพราหมณ” ที่เป็นอนุบท

“ธมเมติโตมหาราชฯ ท้าวทมิสุจริต ทรงทศพิทธราชธรรมทุกเมื่อใส่”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยชาว อักษรไทย
และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 81 บรรทัดที่ 355-356)

ใช้คำว่า ทศพิธราช < ส. ทศ “สิบ” + บ. ส. วิธ “ประเภท” + บ. ส. ราช “พระราช” เพื่อขยายความเพิ่มเติมคำว่า ธมฺเม “ในธรรม” ที่เป็นอนุบท

“กปิลวตฺถุํ แก่พิชัยกบิลพัสดุ์ บุรีรัตนพิศาล”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 3)

ใช้คำว่า พิชัย < บ. ส. วิชย “ชัยชนะอย่างยิ่ง” และคำว่า บุรีรัตนพิศาล < ส. ปุรี “เมือง” + ส. รตฺน “แก้ว, สิ่งทีประเสริฐ” + ส. วิศาล “กว้าง” เพื่อขยายความเพิ่มเติมจากคำว่า กปิลวตฺถุํ “แก่นครกบิลพัสดุ์” ที่เป็นอนุบท

“อหตุมหากำปาทเวนฺนที ฐำไหว้พระบาทบงกช แห่งพระตถาคตทศพล บพิตรแล”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 68-69)

ใช้คำว่า บงกช บ. ส. ปิกช “ดอกบัว” เพื่อขยายความเพิ่มเติมจากคำว่า ปาทะ “แทบพระบาท” ซึ่งเป็นอนุบท และเมื่อใช้ว่า บาทบงกช เป็นการใ้ตามสำนวนไทยว่า บัวบาท

“นโมเม อันวามุรธาศไหว้แห่งฐำ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 270)

ใช้คำว่า มุรธาศ < ส. มุรฺธฺนุ “ศีรษะ” เพื่อขยายเพิ่มเติมคำว่า นโม “ไหว้” ซึ่งเป็นอนุบท สำนวน มุรธาศไหว้ โนมมหาชาติคำหลวงหมายถึง “การไหว้จตุศีระ, การไหว้ท่อมหัว”

5. การใช้คำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตอื่นมาเทียบโยงความหมายเพื่อแปลภาษาบาลีที่เป็นอนุบท

คำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตที่นำมาเทียบโยงความหมายกับภาษาบาลีที่เป็นอนุบทนั้นไม่ได้มีความหมายประจำรูปตรงกับภาษาบาลีที่เป็นอนุบท แต่นำมาใช้ในเชิงเปรียบเทียบและโยงความหมายของภาษาบาลีที่เป็นอนุบทมาเข้ากับความหมายของคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตที่

ใช้เป็นคำแปล จะไม่อาจเข้าใจความหมายของคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตที่นำมาเทียบโยงนี้ได้ หากไม่อาศัยภาษาบาลีที่เป็นอนุบทช่วย

ตัวอย่าง

“ตามตุลุปกาเสณฺโต สตฺถาอาห อํนํวํพระศาสดา จสํแดงจรรยาปิฎก พระดิฌกบัณฑุลคาถา ดังงนี้”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 81 บรรทัดที่ 389-390)

ใช้คำว่า จรรยาปิฎก < ส. จรรยาปิฎก “ชื่อหมวดธรรมในพระสุตตันตปิฎก” มาเทียบโยงความหมายกับภาษาบาลีที่เป็นอนุบทว่า ตมตุลฺ (ตฺ อตุลฺ) “ซึ่งเนื้อความนั้น”

“นึลเนตฺตานึลภฺมฺ จงมีเนตรเพราพรณ คิวคืออัณฺชนฺพรายเพรอนันน”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 317-318)

ใช้คำว่า อัณฺชนฺ < บ. ส. อณฺชน “สีทาตา” มาเทียบโยงความหมายกับภาษาบาลีที่เป็นอนุบทว่า นึล “สีเขียวเข้ม” เนื่องจากคนอินเดียนิยมใช้สีทาตาสีเข้ม คำว่า อัณฺชนฺจึงพลอยมามีความหมายเชิงอุปลักษณะว่า “สีเขียวเข้ม” ไปด้วย

6. การใช้คำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตที่มีความหมายแตกต่างไปจากภาษาบาลีที่เป็น

อนุบท

ตัวอย่าง

“นิจฺเยนอตุตโนมรณฺณตฺวา ก็รู้ว่ตนจะตายววยชีพสมิปกาล ด้วยพิจารณานันน”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 298-299)

ใช้คำว่า สมิปกาล บ. ส. สมิปกาล “เวลาไม่นานที่จะมาถึง” มีความหมายแตกต่างไปจากภาษาบาลีที่เป็นอนุบท นิจฺเยน “อันเป็นที่แน่นอน”

7. การระบุนามโดยใช้คำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตแทนการใช้สรรพนามในอนุบท

การระบุนามโดยใช้คำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตแทนการใช้สรรพนามก็เพื่อหลีกเลี่ยงความสับสนในการตีความว่าสรรพนามที่ใช้ นั้นหมายถึงนามใดที่กล่าวถึงไปแล้ว

ตัวอย่าง

“อนัตตุนหากัมปาเทวุนทิ ข้าไหว้พระบาทบงกช แห่งพระตถาคตทศพล บพิตรแล”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 68-69)

ใช้คำว่า ตถาคต < บ. ตถาคต “ผู้ที่มาแล้วอย่างนั้น, คำที่พระพุทธเจ้าใช้เรียกพระองค์เอง” แทนสรรพนามว่า ตุนหากัม “ของท่าน(ทั้งหลาย)”

“บุพเพปิมมญาติสมาคเมมหาเมโฆโปกุขรวสุสัณสิสเสวาติวตฺวา ในเมื่อขุน้ พงษ พระญาติ แห่งพระสวัญนารถบวร อันว่าโยธธัศจรรย กให้ฝนโบกรพรรชธธาฯ ตกลงมาบมี นาน กมีในกาลก่อนโพ้น”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 103-105)

ใช้คำว่า พระสวัญนารถบวร < บ. ส. วร “ประเสริฐ” + ส. สวัญญ “ผู้เกิดเอง” + บ. ส. นาท “ที่ฟัง” + บ. ปวร “ดี, เลิศ, ประเสริฐ” แทนการใช้สรรพนาม มม “ของเรา” ข้อความนี้เป็นข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่เหล่าภิกษุ แต่เมื่อผู้แปลแต่งมหาชาติคำหลวงใช้ค่านามว่า พระสวัญนารถบวร “พระพุทธเจ้า” แทนแล้วทำให้มุมมองในการเล่าเรื่องเปลี่ยนไปจากที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้เล่าเรื่องมาเป็นผู้แต่งมหาชาติคำหลวงเป็นผู้เล่าเรื่องเสียเอง

“ตุยน์ แก้วแก้วกาโมทยมหิณี กัลยาณีสาวสวรรค์ประเสริฐนันทน์”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยขาว อักษรไทย และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 296)

ใช้คำว่า กาโมทยมหิณี < ส. กามิ อูทย-มหิณี “มเหสีที่ก่อให้เกิดความรักใคร่” แทนการใช้สรรพนามว่า ตุยน์ “แกเธอ”

¹ ใช้รูปพหูพจน์เพื่อแสดงความยกย่อง

8. การใช้คำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตเป็นผู้กระทำกริยาซึ่งไม่ได้ระบุไว้ในอนุบท

ตัวอย่าง

“กนิฐฐกคินีปนสุวรรณมाल์อูรจจน์กาเรตฺวา ส่วนนางผู้กนิฐฐกุมารี ก็ใช้สุวรรณพุทฺธิกรจนา เหมมาลาลงการ ประดับกัลดาสคดล ในอุร์ศถนถนิมมาลาศดาษด้วยแก้วแพรวไพฑูรพิพิทถ์นัณน ฯ ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยชาว อักษรไทย และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 148-150)

สุวรรณพัทฺธิกั “ช่างทอง” < ส. สุวฺรณ “ทองคำ” + บ. วฑฺฒกั “ช่างไม้, สถาปนิก” ได้รับบัญชาจากพระราชธิดาองค์เล็กของพระเจ้าพันธุมบดีให้ทำเครื่องทองประดับอกขึ้น สุพรรณพัทฺธิกั เป็นผู้ถูกใช้ให้กระทำกริยา การเรตฺวา ทั้งๆ ที่ในอนุบทภาษาบาลีไม่ได้ระบุไว้ เนื่องจากคำว่า การเรตฺวา “เมื่อได้ย้ง(ช่าง)ให้ทำแล้ว” ซึ่งมี กนิฐฐกคินี “น้องสาว” เป็นคำที่ระบุเป็นนัยอยู่แล้ว ว่าช่างทองเป็นผู้ทำ สุวรรณมाल์อูรจจน์ “ลายประดับอกรูปดอกไม้ขึ้น”

9. การใช้คำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตขยายความหมายของกริยาที่มีความหมายว่า “เป็น, คือ, มี” ให้ชัดขึ้น

ในภาษาบาลี-สันสกฤตนิยมใช้กริยาที่มีความหมายว่า “เป็น” “คือ” หรือ “มี” ได้แก่ ๖อสุ และ ๖ภู คำเหล่านี้เมื่อแปลไว้ในมหาชาติคำหลวงอาจมีส่วนขยายให้ชัดเจนขึ้นตามสำนวนที่นิยมใช้ในภาษาไทย คำที่นำมาขยายความเพิ่มเติมนี้อาจปรากฏอยู่แล้วในภาษาบาลีที่เป็นอนุบทที่มาข้างหน้าก็ได้

ตัวอย่าง

“นิเวสนุโต กว่ถมนเตียรทฺรจนา ในพระสุธาติเรก ฯ ราชูณั แห่งเอกกษัตริราชทงหลาย ๘ สกลสมุพฺพิเปติตานั อันอยู่ในสายสากลสมุพฺพิวปี ฯ โหติ กมีโนทวปีทงมวน ฯ ”

(“มหาชาติคำหลวงกลอนสวด.” สมุดไทยชาว อักษรไทย และขอมเส้นดินสอดำ, เลขที่ 39 บรรทัดที่ 310-313)

คำภาษาบาลีที่เป็นอนุบทว่า โหติ เป็นกริยาของประธานที่เป็นเอกพจน์ บุรุษที่ 3 ปัจจุบันกาล กรรตุวาจก ของกริยาวิภ “มี, เป็น” แต่ในคำแปลมีคำขยายเพิ่มเติมว่า “ในทวีป ทง มวณ” ซึ่งน่าจะแปลมาจากคำภาษาบาลีในอนุบทก่อนหน้าว่า ทิเป “ในทวีป”

สาเหตุที่ทำให้เกิดลักษณะเฉพาะในการเลือกใช้คำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตในมหานิติคำหลวง

1. เนื้อเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา

เนื้อเรื่องมหานิติคำหลวงเป็นเรื่องเกี่ยวกับการบำเพ็ญทานรมีของพระโพธิสัตว์ ในพระชาติสุดท้ายก่อนที่มาประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะซึ่งได้บำเพ็ญเพียรต่อจนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เรื่องราวทั้งหมดเกี่ยวกับพระเวสสันดรเป็นเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าทรงพระกรุณาเทศนาโปรดแก่บรรดาภิกษุสาวกในคราวที่พระองค์เสด็จไปเยี่ยมมพุทธบิดาและพระญาติที่นครกบิลพัสดุ์ ตอนต้นเรื่องยังได้กล่าวถึงพุทธประวัติเกี่ยวกับการปราบมานะของเหล่ากษัตริย์ศากยราช ทั้งมหานิติคำหลวงก็เป็นเรื่องที่แปลและเรียบเรียงขึ้นจากภาษาบาลี ทำให้คำศัพท์ที่ปรากฏในมหานิติคำหลวงจึงเป็นคำที่ยืมมาจากภาษาบาลีและสันสกฤตจำนวนมาก คำเหล่านี้พอจัดประเภทเป็นหมวดหมู่ได้ดังนี้

1.1 คำที่เป็นชื่อเฉพาะ

ตัวอย่าง

กบิลพัสดุ์ “ชื่อนครหลวงของแคว้นสักกะ”

วงกฏศิรี “ชื่อภูเขาที่พระเวสสันดรเข้าไปบวชเป็นฤาษี”

นนิโครธาภิราม “ชื่อสวนที่ไว้รับรองพระพุทธเจ้าคราวเมื่อเสด็จนิวัตินครกบิลพัสดุ์”

อมิตดาปนา “ชื่อนางพราหมณี ภรรยาสาวของชูชก”

มุชชติ “ชื่อพระราชมารดาของพระเวสสันดร”

ปัตตาจาร “ชื่อพระราชธิดาองค์หนึ่งของพระราชาภิกษุ”

อจตุฤาษี “ชื่อฤาษีที่บำเพ็ญพรตอยู่ระหว่างทางผ่านไปสูชเวางกฏ”

ศรีธารด “เจ้าชายสิทธัตถะ”

1.2 คำที่มีความหมายถึงพระพุทธเจ้า

ตัวอย่าง

ชินศรี “ราชสีห์ผู้ชนะ”

ตถาคต “ผู้มาแล้วอย่างนั้น”

ไตรโลกมุนี “พระมุนีแห่งโลกทั้งสาม”

มุนีวร “พระมุนีผู้ประเสริฐ”

ศรีสรรเพชญ์ “พระผู้รู้ทุกอย่าง”

สวयัมภวารถบวร “พระผู้เกิดเองผู้เป็นที่พึ่งที่ประเสริฐ”

สาดดาจุลาโลกคุรุสวয়ัม “พระผู้เกิดเองผู้เป็นครูของชาวโลกและเป็นยอดศาสดา”

1.3 คำที่มีความหมายถึงพระเวสสันดร

ตัวอย่าง

ศรีสุคตพงษ์ของคพทธาราญ “ผู้เป็นหน่อแห่งพระพุทธเจ้าผู้ซึ่งดำเนินไปในทางดี”

ราชฤๅษีสัท “พระราชาผู้บวชเป็นฤๅษี”

โพธิสัตว “สัตว์ผู้มีความรู้เพื่อการตรัสรู้”

สัตบุรุษ “คนดี”

1.4 คำศัพท์ทางพระพุทธศาสนา

ตัวอย่าง

เกลศ “ความชั่วร้ายที่ติดอยู่ในสันดาน”

กรรม “การกระทำที่พร้อมด้วยเจตน์จำนง”

กาม “ความปรารถนา, ความรัก, ความต้องการ”

จตุรพิธพรพลัษย “พุทธบริษัท 4”

ทานบารมี “บารมีมณการบำเพ็ญทาน”

อรหนต “ผู้ที่สามารถขจัดกิเลสได้จนหมดสิ้น”

1.5 คำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ

ตัวอย่าง

ภูตคนนิกรอมร “เล่าเทวดาและเหล่าสิ่งมีชีวิต”

แพทย์ “อมนุษย์ชนิดหนึ่ง”

เพชรปานิ “พระอินทร์”

อปสร “นางฟ้า”

ตยติ “การตายจากสวรรค์”

ไตรยตริงษ “สวรรค์ชั้นดาวดึงส์”

1.6 คำศัพท์ที่ใช้เกี่ยวเนื่องกับกษัตริย์หรือใช้เป็นราชาศัพท์

ตัวอย่าง

คชสารเสวต “ช้างเผือก”

มณเฑียร “ปราสาท”

ราไชศูรย “ราชบัลลังก์”

มहिษี “ภรรยาเอกของกษัตริย์”

2. ข้อจำกัดในแง่ของฉันทลักษณ์

ถึงแม้ว่ามหาชาติคำหลวงจำใช้คำประพันธ์หลายชนิดในการแต่ง แต่คำประพันธ์ที่ใช้มากที่สุดก็คือร่าย ร่ายเป็นฉันทลักษณ์ที่มีความยืดหยุ่นมากพอที่ทำให้ผู้ประพันธ์สามารถใช้ภาษาเรียบเรียงอย่างยืดหยุ่นออกไปได้ ดังนั้นจึงพบลักษณะการใช้คำที่มีความหมายคล้ายๆ กัน ซ้อนขยายกันอยู่ตลอดทั้งเรื่อง นอกจากนี้ยังอำนวยความสะดวกให้ผู้แต่งสร้างคำยาวๆ อาจจำโดยการนำคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตมารวมกันตามแบบสมาสยาวๆ ที่พบบ่อยในวรรณกรรมร้อยแก้วสันสกฤต

ตัวอย่าง

มุนีนารรณนายกคิลกรัตน “พระมุนีผู้เป็นที่พึ่งและเป็นผู้นำ(ที่ประเสริฐ), พระพุทธเจ้า” < บ. ส. มุนิ “พระมุนี, ฤๅษี” + บ. ส. นาด “ผู้ที่เป็นที่พึ่ง” + บ. ส. ดิลก “แถม, จุด, ดี, เลิศ, ยอด” + ส. รตน

นานาพฤษผลชาติ “ไม้ผลต่างๆ, ไม้ผลมากมายหลายชนิด” < บ. ส. นานา “ต่างๆ, มากมาย, หลากหลาย” + ส. วฤษ “ต้นไม้” + บ. ส. ผล “ลูกไม้, ผลไม้” + บ. ส. ชาติ

พรพิพัฒทศเพธ “พร 10 ประการซึ่งก่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรือง” < บ. ส. พร “พร” + บ. วิวฑฒ “ความเจริญ, การเติบโต” + บ. ส. วิธ “ชนิด, ประเภท”

แพศยันดรบรมนารณนายก “ผู้นำซึ่งเป็นที่พึ่งอย่างยิ่งชื่อเวสสันดร” < ส. วิศุยนุตร “พระเวสสันดร” + บ. ส. ปรม “อย่างยิ่ง” + บ. ส. นาด “ที่พึ่ง” + บ. ส. นายก “ผู้นำ”

มนโพรมยสระสิตกษีติรต “ฝั่งซึ่งเป็นที่ตั้งของสระน้ำที่เย็นและน่าชื่นใจ” < บ. ส. มนส “ใจ, จิต” + บ. ส. อภิรมย “รื่นเริง, ชื่นใจ, รื่นรมย์” + ส. สระส “สระน้ำ, หนองน้ำ” + ส. คีต “เย็น, หนาว, ความเย็น” + ส. วัฤษ “อยู่, อาศัยอยู่” + ส. ตีรต “ฝั่ง, ทำน้ำ, ทำลงชำระน้ำ, สถานที่ที่เหมาะสม, โอกาสที่เหมาะสม, ลักษณะที่ดี, คำสั่ง, ตำแหน่ง, ครู, เส้นลายมือ, วัตถุที่ศักดิ์สิทธิ์, คนที่ร่ำรวย”

มารพิชิตพิกลิตบรมญาณ “ผู้มีญาณแก่กล้าซึ่งทำลายและเอาชนะมาร” < บ. ส. มาร “ความตาย, อุปสรรค, ปิศาจ” + บ. ส. วิชิต “ซึ่งได้รับชนะ; ชัยชนะ” + ส. วิกษิต “ซึ่งทำลาย” + บ. ส. ปรม “อย่างยิ่ง” + บ. ญาณ “ความรู้”

สถานนิโครธารามรจิตร “อารามชื่อนิโครธซึ่งเป็นสถานที่ตั้งดงาม” < ส. สถาน “ที่, ถิ่น, แดน” + ส. นิโครธ “ชื่อเจ้าชายสักกะองค์หนึ่ง เป็นเจ้าของสวนที่ใช้เป็นที่รับรองพระพุทธเจ้าเมื่อเสด็จนครกบิลพัสดุ์” + บ. ส. รจิต “สวย”

ศาสตจลาโลกคุรสวยมญญานนุสนธิ “ศาสดาผู้เป็นปิ่นของโลกผู้เป็นครูและเป็นผู้เกิดเองและมีความรู้ที่มีการสำรวจแล้วอย่างดี” < ส. ศาสตจ “ครู, ผู้สอน, พระพุทธเจ้า” + บ. จุฬ

“มวยผม, ผมที่รัดหรือผูกเข้าด้วยกันแล้วมัดรวมไว้เหนือศีรษะ, ผมจุก” + บ. ส. โลก “โลก” + บ. ส. ครู “ครู” + ส. สิวย์ภู “ผู้ที่เกิดเอง” + บ. ญาณ “ความรู้” + บ. ส. อนุสนธิ “ความต่อเนื่อง, การสรุป, การระบุดึง, การสำรวจ, การแก้ปัญหา, การวางแผน, การจัดเตรียม, การติดตาม”

เนตรยุคลกมลนฤททยางมางษโลหิต “เลือด เนื้อ หัวใจ และดวงตาทั้งคู่” < ส. เนตร “ตา” + บ. ส. ยุค “คู่” + บ. ส. กมล “ดอกบัว” + ส. นฤททย “หัวใจ” + ส. มาส “เนื้อ” + บ. ส. โลहित “เลือด”